भावमोक्षः स विज्ञेयः कर्म्ममोचनहेतुकृत् ॥
समस्तकर्म्मदेहाद्यदैवात्मा जायते पृथक् ।
तदैव द्रव्यमोक्षः स्यादनन्तगुणदायकः ॥
आपादमस्तकान्तं यथा बद्धो बन्धनैर्दृढैः ।
मोचनाल्लभते सौख्यं तथा मुक्तो विधेः क्षयात् ॥
तस्मात् कर्म्मातिगो जीव एरण्डादिकबीजवत् ।
समयेन व्रजेदूर्द्ध्वं यावल्लोकाग्रमस्तकम् ॥
तत्रैवास्थानिराबाधः सोग्रे गमनवर्ज्जितः ।
सिद्धो धर्म्मोऽस्ति कायाभावादनन्तसुखाब्धिगः ॥
तत्र भुक्ते निराबाधं स्वात्मजं विषयातिगम् ।
वृद्धिह्रासव्यपेतं स सिद्धः शुद्धो महान् सुखम् ॥
दुःखातीतं निरौपम्यं शाश्वतं सुखसम्भवम् ।
अनन्तं परमं ह्यन्यद्द्रव्यानप्रेक्षमेव हि ॥
यद्देवमनुजैः सर्व्वैः सुखं त्रैलोक्यगोचरम् ।
भुक्तं तस्मादनन्तं तज्जायते परमेष्ठिनाम् ॥
एकेन समयेनैव भूषितानां गुणाष्टकैः ।
नित्यानामशरीराणां सर्व्वोत्कृष्टं व्ययच्युतम् ॥
इति विविधविभागैः सप्ततत्त्वानि मुक्त्यै
दृगवगमसुबीजानि प्ररूप्यात्मवान् यः ।
परमुदमपि भव्यानाञ्चकार स्वबीजै-
रमृतपरमतुल्यैर्मेऽत्र दद्यात् स्वशक्तिम् ॥
पार्श्वः सर्व्वसुखाकरोऽसुखहरः पार्श्वं श्रिता धर्म्मिणः
पार्श्वेणाशु समाप्यतेऽमरपदं पार्श्वाय मूर्द्ध्ना नमः ।
पार्श्वान्नास्ति हितङ्करो भवभृतां पार्श्वस्य मुक्तिः प्रिया
पार्श्वे चित्तमहं दधेऽखिलचिदे मां पार्श्व ! पार्श्वं नय ॥"
इति श्रीपार्श्वनाथचरित्रे २० सर्गः ॥*॥)
सन्निकृष्टे, त्रि । इति हेमचन्द्रः ॥

पार्श्वकः, त्रि, (अनृजुरुपायः पार्श्वं तेन अन्विच्छति अर्थानिति । "पार्श्वेनान्विच्छति ।" ५ । २ । ७५ । इति कन् ।) शाठ्येन विभवान्वेषी । यथा,—
"कुसृत्या विभवान्वेषी पार्श्वकः सन्धिजीवकः ॥"
इति हेमचन्द्रः ॥
स्वार्थे के पार्श्वार्थोऽपि । (यथा, याज्ञवल्क्ये । ३ । ८९ ।
"तन्मूले द्वे ललाटाक्षिगण्डे नासाघनास्थिका ।
पार्श्वकास्थालकैः सार्द्धमर्व्वुदैश्च द्विसप्ततिः ॥")

पार्श्वतः, [स्] व्य, (पार्श्व + "आद्यादिभ्य उपसंख्यानम् ।" ५ । ४ । ४४ । इत्यस्य वार्त्तिकोक्त्या तसिः ।) पार्श्वात् । पार्श्वे । इत्यादि । इति संक्षिप्तसारव्याकरणम् ॥ (यथा, रघुः । १९ । ३१ ।
"मित्रकृत्यमपदिश्य पार्श्वतः
प्रस्थितं तमनवस्थितं प्रियाः ॥")

पार्श्वतीयः, त्रि, (पार्श्वतो भवः । पार्श्व + "मुखपार्श्वतसोर्लोपश्च ।" ४ । २ । १३८ । इत्यस्य वार्त्तिकोक्त्या छः ।) पार्श्वसम्बन्धी । पार्श्वतो भवः । इति सिद्धान्तकौमुदी ॥

पार्श्वपरिवर्त्तनं, क्ली, (पार्श्वस्य पार्श्वेन वा परिवर्त्तनम् ।) कटिदानम् । कर्णिकापरिवृत्तिः । पाशफेराण इति भाषा । श्रीहरेः पार्श्वपरिवर्त्तनोत्सवो यथा,—
"भाद्रस्य शुक्लैकादश्यां शयनोत्सववत् प्रभोः ।
कटिदानोत्सवं कुर्य्याद्वैष्णवैः सह वैष्णवः ॥"
तथा च भविष्योत्तरे ।
"प्राप्ते भाद्रपदे मासि एकादश्यां सितेऽहनि ।
कटिदानं भवेद्विष्णोर्महापातकनाशनम् ॥
जलाशयान्तिकं नीत्वा संपूज्याभ्यर्च्य च प्रभुम् ।
कर्णिकापरिवृत्तिञ्च दक्षिणाङ्गे प्रकल्पयेत् ॥"
अस्य व्याख्या । शयनोत्सवात् कथञ्चिद्विशेषमनुवादपूर्व्वकं लिखति । जलेति त्रिभिः कर्णिकायाः कट्याः परिवृत्तिं दक्षिणाङ्गे प्रकल्पयेदिति पूर्व्वं वामाङ्गेन सुप्तस्याधुना दक्षिणाङ्गेन शाययेदित्यर्थः । तत्कालविशेषश्च पूर्व्वमेव निर्णीतोऽस्ति । अभ्यर्थनामन्त्रः ।
"देवदेव ! जगन्नाथ योगिगम्य ! निरञ्जन ! ।
कटिदानं कुरुष्वाद्य मासि भाद्रपदे शुभे ॥
महापूजां ततः कृत्वा वैष्णवान् परितोष्य च ।
देवं स्वमन्दिरे नीत्वा यथापूर्व्वं निवेशयेत् ॥"
इति श्रीहरिभक्तिविलासे १५ विलासः ॥

पार्श्वपिप्पलं, क्ली, (पार्श्वे पिप्पलमिव ।) हरीतकीविशेषः । इति भावप्रकाशः ॥ गजहड़ इति हिन्दीभाषा ॥

पार्श्वभागः, पुं, (पार्श्वस्य भागः ।) पक्षभागः । हस्त्यादेः पार्श्वदेशः । इत्यमरः । २ । ८ । ४० ॥

पार्श्वशूलः, पुं, क्ली, (पार्श्वे जातः शूलः ।) शूलरोगविशेषः । तस्यौषधम् । यथा,—
"शतपुष्पा देवदारु शालपर्णी वचागुरु ।
कुष्ठं मांसी सैन्धवञ्च पलमेकं पुनर्नवा ॥
पाने नस्ये तथाभ्यङ्गे तैलमेतत् प्रदापयेत् ।
हृच्छूलं पार्श्वशूलञ्च गण्डमालाञ्च नाशयेत् ॥"
इति गारुड़े १८९ अध्यायः ॥
(अस्य सम्प्राप्तिपूर्व्वकलक्षणचिकित्सितानि यथा, सुश्रुते उत्तरतन्त्रे ४२ अध्याये ।
"रुणद्धि मारुतं श्लेष्मा कुक्षिपार्श्वव्यवस्थितः ।
स संरुद्धः करोत्याशु मानं गुड़गुड़ायनम् ॥
सूचीभिरिव निस्तोदः कृच्छ्रोच्छ्वासी तदा नरः ।
नान्नं वाञ्छति नो निद्रामुपैत्यर्त्तिनिपीड़ितः ॥
पार्श्वशूलः स विज्ञेयः कफानिलसमुद्भवः ।
तत्र पुष्करमूलानि हिङ्गुसौवर्च्चलं विड़म् ॥
सैन्धवं तुम्बुरूपथ्याचूर्णं कृत्वा तु पाययेत् ।
पार्श्वहृद्वस्तिशूलेषु यवक्वाथेन संयुतम् ॥
सर्पिःप्लीहोदरोक्तं वा घृतं वा हिङ्गुसंयुतम् ।
बीजपूरकसारं वा पयसा सह साधितम् ॥
एरण्डतैलमथवा मद्यमस्तुपयोरसैः
भजयेच्चापि पयसा जाङ्गलेन रसेन वा ॥"

पार्श्वस्थः, पुं, (पार्श्वे तिष्ठतीति । पार्श्व + स्था + कः ।) पार्श्वस्थितनटः । इति हेमचन्द्रः ॥ समीपस्थिते, त्रि ॥ (यथा, महाभारते । ६ । २०० । १४८ ।
"यस्य मन्त्री च गोप्ता च पार्श्वस्थो हि जनार्द्दनः ॥")

पार्श्वास्थि, क्ली, (पार्श्वस्य अस्थि ।) शरीरपार्श्वस्थितास्थि । पाँजरा इति भाषा । तत्पर्य्यायः । पर्शुका २ । इत्यमरः । २ । ६ । ६९ ॥

पार्श्विकं, त्रि, (पार्श्व + ठक् ।) पार्श्वस्येदम् । पार्श्वजातम् । पार्श्वशब्दात् ष्णिकप्रत्ययनिष्पन्नम् ॥

पार्श्वैकादशी, स्त्री, (पार्श्वसम्बन्धिनी हरेः पार्श्वपरिवर्त्तनजन्या एकादशी ।) भाद्रशुक्लैकादशी । तद्विवरणं पार्श्वपरिवर्त्तनशब्दे द्रष्टव्यम् ॥

पार्श्वोदरप्रियः, पुं, (पार्श्वमुदरञ्च ताभ्यां प्रीणाति भोक्तारमिति । प्री + कः ।) कर्क्कटः । इति हेमचन्द्रः । ४ । ४१८ ॥

पार्षती, स्त्री, (पृषतस्यापत्यमिति । पृषत + अण् + स्त्रियां ङीप् ।) द्रौपदी । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ (यथा, महाभारते । ३ । ३ । ८५ ।
"युधिष्ठिरं भोजयित्वा शेषमश्नाति पार्षती ।
द्रौपद्यां भुज्यमानायां तदन्नं क्षयमेति च ॥")

पार्षदः, त्रि, (पारिषद + पृषोदरादित्वात् साधुः । यद्वा, पर्षदि साधुः पर्षदो ण्यः इत्यत्र योगविभागात् ण इति कश्चित् ।) पारिषदः । इति शब्दरत्नावली ॥ (यथा, भागवते । ३ । १६ । २ ।
"एतौ द्वौ पार्षदौ मह्यं जयो विजयो एव च ॥")

पार्षद्यः, त्रि, (पर्षदि साधुः । पर्षद् + "पर्षदो ण्यः ।" इति ण्यः ।) पार्षदः । इति भरतः ॥

पार्ष्णिः, पुं, स्त्री, (पृष्यते भूम्यादिकमनेनेति । पृष् + "घृणिपृश्निपार्ष्णिचूर्णिभूर्णि ।" उणां ४ । ५२ । इति निप्रत्ययेन निपातनात् साधुः ।) गुल्फस्याधोभागः । पादग्रन्थ्यधरः । इत्यमरः । २ । ६ । ७२ ॥ गोड़मुड़ा इति गोड़ारि इति च भाषा । स तु गर्भस्थस्य मासद्वयेन भवति । इति सुखबोधः ॥ (यथा, कुमारे । १ । ११ ।
"उद्वेजयत्यङ्गुलिपार्ष्णिभागान्
मार्गे शिलीभूतहिमेऽपि यत्र ॥")
सैन्यपृष्ठम् । इति मेदिनी । णे, २० ॥ (यथा, हरिवंशे । २५ । ३२ ।
"उशना तस्य जग्राह पार्ष्णिमाङ्गिरसस्तदा ॥")
पृष्ठम् । इति हलायुधः ॥ जिगीषा । यथा,—
"सैन्यपृष्ठे पुमान् पार्ष्णिः पश्चात्पदजिगीषयोः ॥"
इति रत्नकोषः ॥

पार्ष्णिः, स्त्री, उन्मदस्त्री । इति मेदिनी । णे, २० ॥ कुन्ती । इति धरणिः ॥

पार्ष्णिग्राहः, पुं, (पार्ष्णिं सैन्यपृष्ठं गृह्णातीति । ग्रह + अण् ।) पृष्ठतः शत्रुः । शत्रुजयोद्यतस्य विजिगीषोस्तत्शत्रुपक्षपातेन पार्ष्णिं पश्चात् पदं गृह्णाति याति यः । इत्यमरभरतौ ॥ (यथा, मनुः । ७ । २०७ ।
"पार्ष्णिग्राहञ्च संप्रेक्ष्य तथाक्रन्दञ्च मण्डले ॥")

पार्ष्णित्रं, क्ली, (पार्ष्णिं त्रायते इति । त्रै + "आतोऽनुपसर्गे कः ।" ३ । २ । ३ । इति कः ।) पश्चाद्रक्षकसेना । इति सिद्धान्तकौमुदी ॥